

HET WOORD VAN DE WEEK

Orgaan van DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

19e jaargang nr. 25

19 juni 1966

administratie
postbus 114, Utrecht
tel. 030-24641
postgiro 58

abonnementsprijs f 5,50 per jaar
buitenland f 7,— per jaar
voor België f 6,—
losse nummers f 0,50
verschijnt wekelijks

Hoe benadert de moderne schilderkunst de werkelijkheid?

„Indien de schilders zich maar hielden aan de zichtbare werkelijkheid”, zo hoorde ik laatst zeggen, „dan zou hun werk nooit het willekeurige, moedwillige, schendende en verontrustende hebben, dat het nu zo vaak kenmerkt”. Afgezien nu van de vraag wat hier de woorden „schendend en verontrustend” inhouden (—het is altijd de moeite waard te weten wat er geschonden wordt —), geloof ik niet dat de uitspraak waar is.

Ook de werkelijkheidsbenaderende kunst kon bij tijd en wijle aardig ongewoon en daardoor verontrustend zijn. Een voorbeeld? Goed. De Engelse schilder William Turner leefde van 1775 tot 1851 en zo omstreeks 1820 werd voor hem het spel van licht en kleur in de van waterdamp verzadigde atmosfeer het eigenlijke onderwerp. Hij schilderde iriserende nevel- en misteffecten en was daarmee de Franse Impressionisten een halve eeuw vooruit. Nu gebeurde het eens, dat hij op een tentoonstelling van zijn werken aangesproken werd door een dame, die haar bewondering voor zijn werk te kennen gaf. „Maar”, zeide zij, wijzend op een schilderij met een bijzonder kleureffect, „dit hier, dit kunt u onmogelijk zo in de natuur gezien hebben”. „Mevrouw”, antwoordde Turner, „U moet buiten uw ogen nog maar eens goed de kost geven, het is heus naar de natuur geschilderd”. Enige maanden later ontmoette Turner dezelfde dame, die enthousiast op hem toetrad met de woorden: „Mijnheer Turner, u hebt gelijk gehad. Ik heb het nu ook gezien”. „Mevrouw”, antwoordde Turner, „ik wist het wel: de kunst is altijd op de natuur vooruit”.

De uitspraak lijkt een beetje aanmatigend, totdat we inzien dat hier met „natuur” de kijk van de leek op de natuur bedoeld is. We leren dus zien van de schilder en wat wij onder „natuur” verstaan, is afhankelijk van wat de schilders ons van de natuur geopenbaard hebben. De schilders van gisteren of eergisteren, wel te verstaan, de schilders van vandaag zijn bezig te ontwikkelen, wat morgen of overmorgen de populaire visie op de natuur zal worden, en zijn daarom — voorlopig — nog verontrustend. Zo was het in iedere periode, maar wat moeten wij aan met deze overwegingen in een tijd waarin de schilderkunst elke be-

trekking tot de zichtbare werkelijkheid lijkt losgelaten te hebben, en de schilder er op uit is, zich op abstracte wijze, dat wil zeggen door zelf gevonden kleur-, lijn- en vormarrangementen uit te spreken? Heeft het nu nog zin te spreken van een kijk op de werkelijkheid, die we zouden krijgen van schilders? Ik meen van wel. Er is bij nauwkeurig toezien heel wat dat er op wijst, dat de schilders bezig zijn een nieuwe benadering van de werkelijkheid te ontwikkelen, ondanks de schijn van het tegendeel. Laat ik er direct aan toevoegen, dat deze nieuwe benaderingswijze niet tot de schilderkunst beperkt blijft, in de dichtkunst is die evenzeer aanwezig en gemakkelijker aan te wijzen. Ik wil daarom proberen aan de hand van een gedicht duidelijk te maken wat ik bedoel.

Ik neem het tamelijk bekende gedicht van Hans Andreus „Liggen in de zon”. U zult er goed aan doen, er vooral niet te veel achter te zoeken, het gedicht wil niet meer geven dan het louter lichamelijke welbehagen van de dichter die zich koestert in de zonnewarmte. Af en toe zijn er wel gedachten, maar ze worden niet afgemaakt, het zijn gedachtenfragmenten, die elkaar verdringen, zoals dat gaat bij een zonnebader.

Liggen in de zon

Ik hoor het licht het zonlicht pizzicato
de warmte spreekt weer tegen mijn gezicht
ik lig weer dat gaat zomaar niet dat gaat zo
ik lig weer monomaan meer monodwaas van licht

Ik lig languit lig in mijn huid te zingen
lig zacht te zingen antwoord op het licht
lig dwaas zo dwaas niet buiten mensen dingen
te zingen van het licht dat om en op mij ligt

Ik lig hier duidelijk zeer duidelijk lig zonder
te weten hoe of wat ik lig alleen maar stil
ik weet alleen het licht van wonder boven wonder
ik weet alleen maar alles wat ik weten wil.

Nu zijn er in onze literatuur meer dichters geweest voor wie de zon, het zonlicht en de zonnewarmte een bron van inspiratie waren. Hooft

INVLOEDRIJKEN

Deze brochure bevat een verzameling van reeds gepubliceerde artikelen in het Woord van de Week over 35 belangrijke figuren, die, in de loop der eeuwen, de humanistische gedachten naar voren hebben gebracht. De uitgave is verlucht met foto's en tekeningen. U kunt deze bestellen door storting of overschrijving van f 4,75 op postrekening nummer 30.49.60 t.n.v. het Humanistisch Verbond, postbus 114, Utrecht.

bijvoorbeeld en Gezelle en Gorter, maar niet één van hen heeft een gedicht geschreven dat ook maar in de verste verte op „Liggen in de zon” van Hans Andreus leek. Wat is dan het verschil? Voor de oudere dichters was doorslaggevend de visuele ervaring en de wijze waarop die geïnterpreteerd kon worden door de geest, het geestelijk leven in en achter die ervaring.

Hiervan nu is bij Hans Andreus geen sprake. Perspectieven naar wijdere gebieden gaan er niet open, de dichter bepaalt zich uitsluitend tot het gewaarwordingsleven. En de gewaarwordingen waarom het gaat, zijn niet die van het oog en het oor, maar die van het voelen, van de tastzin. In tegenstelling tot al wat er vroeger gebeurd is, levert nu opeens het meest aanvankelijke, het meest primitieve, het meest perspectiefloze zintuig het materiaal voor het gedicht. Dit zou van bijzonder weinig betekenis zijn, als dit geval alleen stond. Er zijn echter uit het werk van de experimentele dichters en die daarna kwamen, tal van voorbeelden aan te halen, waaruit precies dezelfde instelling blijkt: niet meer het oog of het oor, maar de tastzin in de eerste plaats is het voertuig van de poëtische beleving. Trouwens, wanneer de experimentele dichters hun poëzie kenschetsen als „lichamelijke” dichtkunst, dan betekent dit dat allerlei lichamelijke sensaties, indrukken van de tastzin, tot poëtisch motief worden. Was vroeger de poëzie misschien helderziende, deze zou men helder-voelend kunnen noemen. Een wending, die niet zonder gewicht is. Doch terug naar de schilderkunst. Dat deze evenals de moderne poëzie het zien zou ruilen voor het voelen, is bepaald een onmogelijkheid: het zien is hier grondvoorwaarde, zowel voor de schilder als voor de beschouwer. Des te opmerkelijker dan het feit, dat er allerlei vreemde elementen binnen gedrongen zijn, die het schilderij ook nog maken tot een appel aan de tastzin, zand en kwarts gemengd in de verfmaterie, stukjes steen gelijmd op het doek, in gips bevroren lappen, maken het schilderij tot een reliëf, tot een terrein waarvan we de geaccidenteerdheid, het omhoogzwellen en zinken van het oppervlak, met de vinger zouden kunnen volgen. Nog een stap verder, en werkelijke voorwerpen: een bout, een schroefmoer, kurken en kartonnen hulzen worden in deze reliëfachtige organisatie betrokken. Niet meer de afbeelding der dingen, maar het ding zelf is in het „schilderij” aanwezig, concreet, tastbaar.

Wat is de zin van dit alles? Om te beginnen moet het duidelijk zijn, dat de wending die zich in de loop van deze eeuw in de kunst voltrokken heeft, een steeds verder voortschrijdende primitivise-

ring is. Men kan daarbij denken aan de invloed die de negerkunst in de eerste revolutionaire jaren gehad heeft, van meer betekenis is het, dat de schilder vanuit een primitievere instelling is gaan werken: drift en instinct, vereenzelviging en magie, zijn een grotere rol gaan spelen dan ooit voorheen. Toen die optraden, werd de natuurlijke voorstelling van de zichtbare werkelijkheid vervormd, stukgebroken, versplinterd, tot er niets meer van over bleef en het schilderij niets anders geworden was dan „vlekken kleur in een zekere orde samengebracht”.

Nu kan men natuurlijk de vraag stellen: waarom gaf de schilderkunst zo gemakkelijk de aan de werkelijkheid ontleende voorstelling prijs? Daarop zijn verschillende antwoorden te geven. Sommigen zoeken de oorzaak in de opkomst van de fotografie: nu het mogelijk was met een druk op de knop een beeld van de werkelijkheid te verkrijgen, werd de werkelijkheidsbenadering al eens niet interessanter. Anderen zeggen: met het impressionisme was de laatste fase bereikt in de verovering van de werkelijkheid. Nu de schilder ook nog geleerd had het meest vluchtige, het meest ongreepbare, het atmosferisch licht, te vangen en de dingen te zien als openbaringen van dat licht, bood die werkelijkheid hem nog bijzonder weinig kans op nieuw schilderkunstig avontuur.

Ongetwijfeld zijn beide factoren van belang geweest, maar evenmin mag vergeten worden dat de kunst de realiteit toch wel zou losgelaten hebben, daar het in tijden van kentering niet het bekende, maar het onbekende is, dat fascineert. Dat was ook de eigenlijke bedoeling van de primiti-

BEVRIJDEND
HUMANISME
H. Lips

13.90

20 JAAR
HUMANISTISCH VERBOND
Een korte samenvatting over de
jaren 1956—1966

12.90

HUMANISTISCH CREDO
H. Lips - e.a.

12.50

HET HUMANISME
IN DE
MODERNE WERELD
gehouden inleidingen tijdens het
16e congres

10.85

Te bestellen door storting of overschrijving op girorekening no. 30.49.60 t.n.v. het *Humanistisch Verbond* te Utrecht, met omschrijving van de gewenste brochure.

BUITENWERKCOMMISSIE

Zomerprogramma 1966

kinderkamp (10-12 jaar)

Elspeet van 9 t/m 16 juli.

Leiding de heer en mevrouw

C. J. Oortgijsen-van Praag

Kosten van deelneming f 65,—.

tentenkampen (13 t/m 15 jaar)

De tentenkampen voor jongeren van 13 t/m 15 jaar worden ditmaal gehouden in Rijssen (O) op een terrein

van de stichting „Voor Zon en Vrijheid”, waardoor gebruik gemaakt kan worden van de aanwezige kampeeraccommodatie.

Rijssen ligt in een prachtige bos- en heuvelrijke omgeving: op geringe afstand is er eveneens een goed openluchtzwembad.

De kampperioden zijn:

I. 2—16 juli prijs f 100,—,

Leiding R. Thoutenhoofd.

II. 16—26 juli prijs f 75,—,

Leiding Mej. J. Oosterwold.

III. 26 juli—5 aug. prijs f 75,—,

Leiding heer en mevr. Chrispijn.

Alle prijzen zijn exclusief reiskosten.
trektochten (16 t/m 18 jaar)

Denemarken van 5 t/m 20 juli.

Leiding: de heer F. Doeleman.

Prijs: f 180,— (waarin begrepen een geraamd bedrag van $\pm$ f 60,— o.a. reiskosten).

Engeland is volgeboekt.

I.H.E.U.-kamp (18 t/m 23 jaar)

Frankrijk van 24 juli t/m 7 aug.

Dit kamp gaat wegens onvoldoende deelname niet door.

Voor alle kampen inlichtingen en opgaven bij mej. O. Verwaal, Kastelenplantsoen 58, Utrecht. Tel. 030-80574.

visering: de exploratie van het onbekende.

Die primitivisering bracht nu ook met zich mee, dat bepaalde „hogere” functies moesten plaatsmaken voor „lagere”, het naar voren halen van de tastzin ligt volkomen in haar lijn. Toen dit gebeurde, bleek ook onmiddellijk, dat de jacht op het onbekende zich rustig kon richten op de realiteit. Voor dichters en schilders immers betekende dit inschakelen van de tastzin het benaderen van de werkelijkheid langs een ongebruikelijke weg, het verwerken van onbekende, in ieder geval in artistiek opzicht nog ongebruikte, werkelijkheidservaringen. Zo ontstonden dan die reliëfachtige schilderijen, waarin al dan niet reeds bestaande voorwerpen verwerkt zijn, als een braille-schrift voor het oog. Een paradoxale uitdrukking? Alsof het geen paradoxaal streven is, aan de bekende, door en door gekende werkelijkheid een element van onbekendheid te willen afdwingen? Vond de schilderkunst hier een vergeten toegangsweg, er bleek ook een gebied van de werkelijkheid volkomen ongebruikt gebleven te zijn. Ongetwijfeld zult u zich herinneren hoe u als kind geboeid kon zijn door allerlei toevallige constellaties: de vocht- en schimmelplekken op een muur, de kwasten in een schuttingplank, de kraken en scheuren in een oude wandkaart, de vouwen en kreuklen in de dekens van een beslagen bed, het grillig mozaïek van stortgraniet. Soms leken de vlekken en lijnen in hun betrekking tot elkaar een geheimzinnige betekenis te hebben, een andere keer sloten ze zich aaneen tot figuren uit een sprookjeswereld: dwergen en tovenaars, ridders en jonkvrouwen, heksen en dieren. In later tijd hebben we geleerd deze figuraties als niet ter zake doende, als onnuttig te negeren — maar ze zijn er nog altijd. De schilderkunst heeft ze nog niet zo lang geleden opnieuw ontdekt.

Er zijn tientallen schilderijen waarin de niet zó toevallige toevalligheden van klodders, striemen,

spatten, halen en slierten verf duidelijk de bedoeling hebben dat luisterrijke kinderzinnen weer in ons te activeren, en dus niet anders willen zijn dan zo'n brokje realiteit waarin het nutteloos, maar fantasievol kijken zijn aanknopingspunten heeft.

En het is wel bijzonder opvallend, hoeveel voorstellingsloze schilderijen er gemaakt worden, waarvan het verfoppervlak een oude afgeschilde pleistermuur lijkt, verweerd, gehavend, bekrast en geschonden. Er zijn er zoveel, dat het wel lijkt of dat muurachtige is een symbool in de moderne schilderkunst, vergelijkbaar met de ruïne in de schilderkunst van de romantiek. In beide gevallen een bouwsel van mensen, aangetaast door de tand des tijds, maar terwijl de ruïne een omzien betekent in bewondering en weemoed, staat de muur in het heden, ontluisd, kaal, naakt. Het kan zijn dat het beeld van de werkelijkheid dat hier gesuggereerd wordt, te pessimistisch is, het kan ook zijn dat wij het niet waar willen hebben en dat wij het daarom afdekken met onze bungalows en auto's, met onze luxe en ons comfort.

P. C. J. REYNE

amsterdam

De maan verft een gevaar over de gracht.
ik schuifel elken nacht na middernacht,
in een verloren echoloozen stap,
ruggelings schuivend langs de hemelschuinte,
de treden der verlaten wenteltrap
van de onstelde ruimte.

H. Marsman

Uit: Dichters van deze tijd.

HUMANISTISCHE CORRESPONDENTIEKRING VOOR HUWELIJKSCONTACTEN
opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van
contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.
Inlichtingen postbus 210, Utrecht. Gaarne 30 ct. aan postzegels insluiten. (adv.)

Gemengd nieuws

In de zeven (of acht?) jaar, waarin ik een bijdrage tot dit periodiekje lever, heb ik mij gewoonlijk bepaald tot één onderwerp per keer. Als ik dat zo opschrijf krijg ik onwillekeurig enig ontzag voor mijzelf, hoewel ik weet, dat ik meermalen in herhalingen ben vervallen. Het is onvermijdelijk, dat men niet altijd weer iets gloednieuws vindt, ook al weet men, dat er nog een paar duizend onderwerpen zijn, die op behandeling wachten. Het is net zoiets als examendoen. Je hebt een paar jaar lang een grote hoeveelheid wetens- of onwetenswaardige kennis verzameld en in de hersenschors opgeslagen en als je dan aan het examen denkt, zeg je: „Ik weet helemaal niets”.

Omdat mij vandaag geen mooi gaaf onderwerp invalt, dat in plusminus achthonderd woorden behandeld kan worden, wil ik maar wat kleingood afwerken, waar ik al enige dagen mee rondloop. Een van die onderwerpen is het gebrekkige onderwijs in vreemde talen, dat in ons land wordt gegeven.

Wat is immers het geval? Wij leren (tenminste velen van ons leren) op school een of meer moderne talen, maar dan niet de moderne moderne taal. Wij leren een soort Frans, Duits of Engels waarmee wij in de hedendaagse literatuur niet uit de voeten kunnen. In de boekjes staan uitsluitend nette woorden die dan door de boekjesmakers nog eens overdreven netjes vertaald zijn. Zodoende kunnen wij alleen maar romans lezen die vóór 1900 zijn geschreven en zelfs die worden door de leerboekjes van een levenloze deftigheid, zodat je je voortdurend zit te ergeren.

Woordjes als vite, beau, temps, aujourdhui worden onveranderlijk vertaald met snel, schoon, weder, en heden. Nimmer met mooi, weer, gauw en vandaag. Het gevolg is, dat wij in, overigens aardige en gezellige Fransje boekjes zinnen lezen als: Sta snel op, het is heden schoon weder. Nu weet ik wel, dat je zo geen boek leest, maar er speelt vaag iets van deze aard door je hoofd. Hoeveel anders zou zo'n verhaal zijn, als je — even onbewust — las: Sta gauw op, het is mooi weer vandaag.

Bij mij heeft deze statigheid tot gevolg, dat ik met de grootste moeite belangstelling kan bewaren voor die deftig converserende lieden.

Om geheel andere redenen heb ik moeite met de Scandinavische literatuur, die ik uitsluitend in vertaling kan lezen. Daar zit het hem niet in de vorm, maar in de sfeer. En dan bedoel ik nog niet eens de verheven trilogieën, maar de echte gepatenteerde klassieken als Ibsen en Strindberg en Selma Lagerlöf en Hamsun en Björnson. Steeds lopen verknijpte figuren in kille, sombere landschappen diepzinnige dingen te zeggen. Het is niet allemaal onzin, maar de schrijvers hebben

allemaal zoveel pret in de narigheid en het moet zo diep zijn.

Ik geef toe, dat het gebied, waaruit men zijn lectuur kan betrekken, dan wel zeer beperkt wordt. Grof gezegd ligt het tussen de 51ste en de 53ste graad noorderbreedte en daar vallen de Friese en Vlaamse randjes dan alweer af.

Het is erg irrationeel, ik weet het wel, maar ik kan er niets aan doen. En tenslotte is het gebied toch ook weer niet zo beperkt, want ik heb een groot stuk van Engeland, Amerika, Azië en Oost-Europa tot mijn beschikking.

Het gebeurt de laatste tijd nogal eens, dat ik aanbiedingen van uitgevers ontvang om boeken te kopen die even kostelijk als kostbaar zijn. Meer en meer komt het gebruik in zwang werken die men tot nu toe slechts met grote moeite in goedvoorzien bibliotheken vanuit de verte mocht bekijken, opnieuw gaat uitgeven. En dat gebeurt dan zo fraai, dat zij van het origineel nauwelijks zijn te onderscheiden. De rechtgeaarde bibliotheek komt daardoor steeds in de grootste verleiding.

Lang geleden was ik op bezoek bij een welgesteld heer, die zich gespecialiseerd had in het verzamelen van Frans bindwerk uit de achttiende eeuw. Hij bezat ongeveer anderhalf à twee meter van de kostbaarste werken. En hij vertrouwde mij toe, dat hij ook de wereldatlas van Blaeu had, maar die lag in een safe in de bank. Op mijn onbescheiden vraag, hoeveel die atlas kostte, vertelde hij mij, dat hij onlangs op een veiling was opgehouden voor f 30.000,—. Dat is nu ruim 20 jaar geleden. De prijs zal vermoedelijk intussen zijn gestegen tot over de f 100.000,—. Ik moest de hoop opgeven deze twaalfdelige atlas ooit nog eens te bezitten.

Maar nu verschijnt er een herdruk. Voor slechts f 3000,— à f 4000,— is het werk te koop. En de stedenatlas van dezelfde Blaeu heeft men reeds voor minder dan f 400,—. Zo zijn er nog een paar uitgaven. Voor de prijs van een kleine auto zou ik al mijn wensen kunnen vervullen. Zouden er ook instellingen voor atlasfinanciering zijn?

Eigenlijk had ik mij voorgenomen deze keer een beschouwing over het provoïsme te geven. Ik ben er tegen. Maar toen ik al een eind op weg was, is mijn redenering vastgelopen. Het bleek dat ik zelf een provo was, een bejaarde provo. Dat kan natuurlijk niet. Hoewel hier een woord van Paulus op zijn plaats is: „Het kwade dat ik niet wil doe ik en het goede dat ik wil doe ik niet.” Mischien zou nog juist zyn: „Het kwade dat ik niet doe, wil ik en het goede dat ik doe, wil ik niet.”

Het is weer heel moeilijk. Ik lijk wel een mannetje uit Ibsen.

H.H.

lezingen voor de radio

Zondag 26 juni VARA 9.45 uur:

Mevr. G. W. G. Rudelsheim-Hamer: „Stilte”.

Zondag 3 juli VARA 9.45 uur:

A. A. van Ameringen: „Wat doet de mens met de welvaart”.

Zondag 10 juli VARA 9.45 uur:

J. Koops: „Graven in de diepte”.